

Ы. АЛТЫНСАРИН ЖОЛЫМЕН...

Баяхметова А.А., Молдахметова К.Б.

«Қостанай қаласы әкімдігінің білім бөлімінің № 22 орта мектебі» ММ-сі

Бұдан бір ғасыр бұрын халықтың, әрбір адамның жарқын болашағын өнер- біліммен тығыз байланыста қарастыған. Ыбрай Алтынсаринның педагогикалық мұрасында білім мен ізгіліктің негізін қалайтын ұстаз тұлғасы туралы өзінің өзектілігің жоғалтпайтын, қайта күн өткен сайын жарқырай түсетін идеялар мол және бергі көп. Туған еліне қалтқысыз берілген, оның болашағы үшін жаны ауырған біртуар азамат Ыбрай Алтынсарин бір өзі бір-неше әлеуметтік топтар орындайтын ауқымды жұмыстарды өте қиын жағдайда іске асырды. Мектеп ашу үшін ақша табу, қолайлы үй-жай қарастыру, оларды қажетті құрал жабдықтармен қамтамасыз ету, ақыр аяғында балаларын оқуға жіберу үшін ата-анасын қондыру сияқты ұйымдастыру, шаруашылық мәселелерімен тікелей айналысты.

Еңбекқорлығы, ізденімпаздығы, халқына шексіз сүйіспеншілігі оған әр уақытта демеу болғандығының арқасында қажымай- талмай оқу бағдарламаларын дайындады және солардың мағынасын бала санасына құюдың, жеткізудің жолдарын іздеді. Бұл ізденістері оқу-әдістемелік құралдарда, сынып жұмыстарын сараптауда, әртүрлі бағыттағы нұсқауларында көрініс береді.

Сонымен қатар Ыбырай Алтынсарин ақын, жазушы, ғылым, яғни оған шығармашылықтың бірнеше түрі тән. Оның шығармашылығының ең бастапқы, түбегейлі ерекшелігі- педагогикалық, ғибраттық сипатында.

«Тастан сарай салғызатын», «жылдам хабар алғызатын», адамды құстай ұшыратын», «отынсыз тамақ пісіретін», сусыздан сусын ішкізетін» керемет күш білім деген Ыбырайдың ой тұжырымы бүгінгі заман үрдісімен үндес. XIX ғасырдың екінші жартысында ғалым-педагог мұндай бейнелі, поэтикалық сөздердің қуатымен туған халқын ұйқыдан оятып, білім алу жолына бағыттасыа, XXI ғасырдың бас кезінде де осы сарындағы ізденістер аса маңызды. Өйткені, жаһандану мен ұлттық бірегейлену заманында қазіргі елдер мен халықтың күш – қуаты тек өндіріс пен қарулануда ғана емес, өмір сүрудің сапасында инновациялық мәдениет, жұмылдырушылық, кірігіп кетуге икемділік, бейімделу қарқынында көрінеді.

Мұны іске асыратын кәсіптік дайындығы жоғары, білімді, білікті мамандар. Өйткені қазіргі уақытта материалдық заттарды тікелей өндіру ығыстырылып, жаңа технологиялардың негізін құрайтын білімді, ақпаратты, әртүрлі символдарды өндіру алдыңғы қатарға шықты. Өндіру үрдісінің өзі үлкен өзгеріске ұшырады.

Өндіру циклының әрбір сатысы жаңа қондырғыларымен, автоматтарымен жабдықтандырылатын болғандықтан оны басқаратын, ұйымдастыратын, жан бітіретін маман керек. Әрине, мұның бәрі білімнің мәртебесін көтереді.

Білім – өмір сүрудің жаңа мазмұнын, сапасын қамтамасыз ететін негізгі рухани – материалдық күш. Әрине, соңғы сөз тіркесінің маңызы аса зор, өйткені білім өзінің болмыстық табиғаты жағынан рухани құбылыс, ал нәтижесі мен салдары тұрғысынан керемет материалдық феномен. Адам тікелей өз мүмкіндіктерімен іске асыра алмайтын көптеген маңызды техникалық, ұйымдастырушылық функциялар әртүрлі жетілдірілген, нәзік қондырғылар мен тетіктер арқылы орындалады. Ал оларды сондай дәрежеде адами әрекеттерді толықтыру қабілетіне жеткізіп отырған тылысым қасиет – білім болып табылады.

Жаһандану мен ұлттық бірегейлену заманында білім алу және білім беру үрдісі – қоғамдық прогрестің маңызды өлшемі. Бұл үрдістің негізгі субъектісі – ұстаз бен шәкірт. Осы маңызды әрекет иелерінің өзара қарым – қатынасының тереңдігінен, жарастылығынан, тұрақтылығынан, даму қарқынынан білімнің барлық жасампаз қасиеттері мен белгілері туындайды. Бұл білімді жасайтын, тудыратын екі субъектінің өзара сұхбаты. Осы сұхбат нәтижесінде тың адами дағдылар мен қызығу жүйелері қалыптасады. Бір қызығу жүйесі екінші бір жүйелерді тудырады, сөйтіп білім беру, алу үрдісі жалғаса береді. Өйткені білімі көбейген сайын адам бір биіктіктен екінші бір биіктікке ұмтыла береді.

Бар мәселе осындай іс – әрекетті бастау, оған бұлақтың көзін ашқандай жан бітіру. Жан бітірілген, көзі ашылған бұлақ дарияға айналатыны сияқты дамып, нығайып, жетіліп, адам баласын бұрын – соңды болмаған жаңа асуларға, биіктерге жетелейді.

Ы.Алтынсарин – қазақ халқының тарихында оның бітім – болмысындағы осындай кәусар бұлақтың көзін ашқан, негізін салған тарихи тұлға. Оның мектеп ашу, ұйымдастыру саласындағы жұмыстарының маңызы қазақ өркениеті үшін Я. Коменскийдің бүкіл педагогика ғылымына қосқан үлесімен бара - бар. Я.Коменский тәрбие жұмысын бір жүйеге келтірсе, Ы.Алтынсарин қазақ даласына оның идеяларын әкелді, әкеліп қана қойған жоқ, оны

іс жүзінде көрсетті.Ы.Алтынсарин үшін оқу ісін ұйымдастыруда кішігірім, ұсақ мәселе болған жоқ. Ол бәріне назар аударды және бар нәрсенің тізгінін өз қолында ұстады.

Мұғалім А.Мозохиннің 1889 жылы 26 қыркүйекте жазған хатында Ы.Алтынсаринның жұмыс істеу әдеті туралы мынадай мәлімет келтірілген: «Бізден 700 шақырым жерде тұрса да, Алтынсарин мектепке кәдуілгідей жылына бір рет немесе екі рет келетін, келген сайын үш күннен артық болмайтын, сол күндері үнемі жұмыспен шұғылданатын: таңертеңгі сағат 9-дан күндізгі 2-ге дейін кластарда отыратын, кешкісін сағат 6-дан 8-ге дейін кешкі сабаққа да келетін: біздің бос уақытымыз түнде ғана, кешкі 8-ден түнгі 12-ге дейін,кейде одан кеш болатын. Бұл уақыттарда біз достарша көңілдегі шын сырымызды айтып, әңгімелесумен өткізетінбіз. Шынында да достарша сырласатынбыз: Алтынсарин мұғалімдер үшін бастық қана емес, әке де, ниеттес қайырымды дос та еді». Бұл мәліметтен біз Ы.Алтынсаринның өз жұмысына соншалықты үлкен жауапкершілікпен қарағандығын көреміз. Сол үш күннің ішінде ол мұғалімнің сабақ беру барысындағы барлық жетістіктері мен кемшіліктерін жіті бақылап, шын қайырымдылық көңілімен талдап отырған.

Мұғалім Ф.Соколов 1889 жылы 6 қаңтарда жазған хатында Ы. Алтынсарин тұлғасының басқа қырына мән берген. «Менің далада болған кездерімде марқұмның бүкіл өмірі өзінің сүйікті қырғыз халқының оқу – ағарту ісіне арналды. Ол халықтың өмірін қарап бақылап, терең түсінді. Ол орыс халқы рухында қырғыздарға білім беріп, сауатын ашу арқылы өз ұлтын ислам дініне мейлінше берілген, елге мазасыз молдалардың ықпалынан сақтап қалуға бар күш – жігерін жұмсауды алдына міндет етіп қойды» деп жазды ол.

Ы.Алтынсаринның дін туралы сол кездегі пікірін біздің кейбір журналистеріміз бен мешіт қызметкерлерінің қауымы жақсы білсе, онда қоғам өміріндегі руханилықтың барлық түрін дінмен байланыстырмаған болар еді. Ғалым - педагог мектепті дін ықпалынан бөліп алуға тырысты, ал қазір біздің кейбір азаматтар діни уағызды мектепке кіргізу керек деп байбалам салуда. Әрине оқу бағдарламасына дінтану пәнәін кіргізіп, балаларға жалпы діннің мәнін түсіндіріп, әлемдік діндер дәстүрімен таныстыру қажет. Діни уағыз бен дін туралы ғылыми білімнің арасында айырмашылық бар.

Ы.Алтынсарин осы ақиқатты жақсы түсінген.

Ғалым еңбектерінде ұстаз тұлғасы туралы құнды мәліметтер бар. Өйткені,оқу үрдісінің нәтижелі болуы әр уақытта мұғалімге байланысты.

Ұстаз ең алдымен, адамгершілігі зор, кішіпейіл, мейірбан, шыдамды, сабырлы тұлға. Әр балаға өзінің адами қасиеттерімен үлгі – өнеге болуы тиіс.

Өзінің қарамағында істеген Семен Меркурьевич пен Иван Григорьевичті өте қайырымды, бағыты түзу, адамгершіліктері зор нағыз тәуір жігіттер деп

Бағалай отырып «Семендегі бір кемшілік – өз пәнін оқушыларға айқын түсіндіруге білім жетпейді: дегенмен қазір айтарлықтай жөнделіп келеді. Оның алғашқы кездегі көрсеткен қызбалығы қазір жойылып келеді» деп жазды. Бұл жерде ғалым – ұстаздың қызбалыққа салынуға болмайтынын ескертумен қатар ұстаз білімінің терең болуы қажеттігін де еске салады. Яғни, Ы.Алтынсарин кәсіптік дайындықтың жоғары болуын талап етті. Сол уақыттың өзінде – ақ физика, химия пәндерін оқытатын мұғалімдердің белгілі бір жүйемен дайындалып, сабақ берудің әдістерін алдын ала белгілеп алғанын қалаған.

«Орыс тілін, жаратылыстану ғылымын, географияны және тарихты оқыту жұмысы әрбір мектепте күндері белгіленген бір жүйемен, оқу құралымен жүргізілуі керек, өйткені, тәжірибеге қарағанда, оқыту, тәрбиелеу жұмысына дәйекті көңарасы бекіп болмаған кейбір жас оқытушылар оқу құралдарын беталды және халық мектептерінде өтілетін пәндердің оқыту әдістері мен тәртіптерінің өзін де өзгерте береді, сөйтіп оқушыларды біресе бір түрлі әдіспен не бір оқуқұралы бойынша, біресе екінші түрлі әдіспен не екінші бір оқу құралы бойынша оқуға зорлайды немесе дұрысын айтқанда, бастаған ешбір пәнін еш уақытта түгел тәртіппен өткізбейді» деп жазған Ы.Алтынсарин. Ғалым – педагогтің осы ескертпесі елі де маңызын жоғалтқан жоқ.

Синергетика, коэволюция ұстанымдарына негізделген қазіргі білім берудегі тың үрдістер Ыбырай Алтынсарин нұсқауларыны ғылыми негізділігін жан – жақты ойластырып, адам танымының ерекшеліктерінен туындағанын айқын көрсетуде.

Синергетикаға сүйенген білімнің ашықтығы туралы ұстаным оны жүйелігіне, логикалық тұрақтылығына, ұғымдар мен ғылыми тұжырымдамалардың бір – бірімен етене байланысқандығына сүйенеді.

Жалпы оқыту үрдісіндегі жүйелілік, жинақылық, тиянақтылық және қатаң қисындылық білім берудің барлық деңгейіне тән.Өйткені, пәннің бір ұғымынан ешбір байланыссыз екінші ұғымына өтіп кетуге болмайды. Мұндай жағдайда ғылыми ақпараттың мағынасы бұзылады, ақыр аяғында бала санасына пән рухы мен жаны жетпей қалады.Сөйтіп, санада ақтаңдақ пайда болады. Бір ақтаңдақ басқасын тудырады. Соның салдарынан білім сапасы төмендейді.

Ы.Алтынсарин оқытушының тек өзі оқытатын пәнді жақсы білуінің аздық ететінін ескерткен. Яғни ол ұстаздың жан – жақты білімді, интеллектуалдық өресі кең, жаңа нәрселерді қабылдауға икемді болғанын қалаған. Оқушыларға арналған оқу-әдістемелік құралдардан басқа оқытушыларға олардың оқып – біліп, өнеге алуы міндетті кітаптардың атын атап отырған. Олардың арасында Бобровскийдің «Педагогика», Коменскийдің «Ұлы дидактикасы», Реклюдің «Жер, құрлық және мұхит» сияқты кітаптары бар.

Әрине, Ыбырай заманынан бері психология, педагогика, жаратылыстану ғылымдары дамып, ілгері кетті. Бірақ ол назар аударған Ян Коменскийдің «Ұлы дидактикасы» әлі де маңызды.

Екіншке орай, қазіргі бастауыш сынып мұғалімдерінің көбісі бұл кітапты білмеуі мүмкін.

Бала мен ұстаз арасындағы қарым – қатынас жақсы нәтиже беруі үшін олардың арасында шынайы еріптестік қатынас орнауы тиіс. Яғни ұстаз бала табиғатын, оның психологиялық ерекшеліктерін жан – жақты біліп, онымен тіл табысуға ұмтылуға міндетті.

Ы.Алтынсарин қаламынан туындаған хрестоматияға үңілсек, ғалым балалардың назарын аударған бірнеше маңызды этикалық ұстанымдарға тап боламыз.

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ БАРЫСЫНДА Ы.АЛТЫНСАРИННЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Бекентаев С.Ж.

Аманкелді атындағы орта мектеп

Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларының оқуына, олардың заман ағымына сай білім алуына ұланғайыр улес қосқан педагог. Ол тек педагог қана емес, сонымен қатар жазушы да. Жазушы дейін себебіміз, балалардың мектептен білім алуына ғанғ атсалысып қойған жоқ, ол мектеп оқулықтарын жазып, оны балаларға тарту етті.

«Оқытушы дүниедегі заттың бәрін қымбат, ал халық мектебі үшін ең керегі-мұғалім. Педагогикалық құралдардың ең жақсысы-ұқыптылық, жинақтылық, мұқияттылық пен сабақты жүргізу» деп санайды. Сондай-ақ «Баланың адамгершілік, алғырлық қасиеттерінің дамуы ұстасға байланысты» деп санады.

Мұхтар Әуезов ғылыми зерттеулерінде, анықтамаларында Алтынсарин еңбектерін жан-жанқты бағалайды. «Ыбырай Алтынсарин-қазақ мәдениетінің зор қайраткері. Ыбырай тарихтың ұзақ өрісі бар, зор келешегі бар істердің үлгісін өз қолымен орнатты. Әрі ол-жаңа үлгідегі ақын, әрі ол-сол кездегі Ресейде батыл жаңалық жасап, «бұратана» елдер үшін тың үлгілі мектеп ашушы. Ол-мектептің өзіне бөлек ерекшелігі бар бағдарламаларын, оқу құралдарын жасаушы. Қазақтың ең алғашқы мәдениетті мектебін жасаумен бірге, жазушылық пен оқушылықты ол аса шебер өнерлі түрде қабыстырушы», – дейді ол.

Оқырман қауымға мәлім, Ы.Алтынсарин отаршылдық мүдде тұрғысынан ашылған Орынбордағы оқу орнында тәрбиеленіп, орыс тіліне терен жетіліп шықтты. Арманы-туған халқының көкірек көзін ашып, еуропалық білім беру, кітаби ақындардың қиас-дастандарындағы шұбарланып бара жатқан ана тілінің табиғатын таза сақтау жолында күрес жүргізу еді. Бірақ сырттан еріксіз таңылған миссионерлік дүние-таным мен олардың педагогтық жүйесі бұл мақсатын жүзегі келтірді.

Отаршылдар мен миссионерлер оқу-ағарту саясатында қаншалықты түлкі бұлаңға салып түп мақсатын культрегелік жолмен бүркемелегенімен, бұратана халықтарды шоқындыру арқылы орыстандару саясатына қазақ жұртшылығы сескене қарады. Екінші жағынан, бұл жағдайды діндар молдалар да ушықтыра түсті. Мұндай құбылысты Қостанайдағы екі кластық аралас мектептің оқытушысы Ф.Д. Соколов өзінің 1889 жылғы 28 қыркүйектегі естелігінде: «...Оның Троицкі молдаларының ықпалына түскен Николайлық қазақтар арасында жаулары да болды. Олар оны орстарға ілтифатпен қараған үшін, қазақ балаларын шоқындыруға қызмет етеді деп жек көрген. Алтынсарин қазақ балаларын шоқындыру үшін емес, оларға еуропалық білім беру жолында үкімет ашқан орыс-қазақ аралас мектебін халық мүддесіне пайдалану мақсатын олар, әрине біле бермеген.»

Ильминский Ресей империясының орыстандыру саясатын қазақ арасында жүзеге асыруды қазақтардың өз қолы мен істеу саяси жағынан лде қайда жол болады білгендіктен, Ы.Алтынсаринді осы шке пайдалануды көздеген. Осы сепепті Ильминский 1869 жылы Ағарту министріне жазға хатында: «...Алтынсарин ... қазақтардың ортасында өзі мектеп ашса, орыс алфавитін сонда қолданса, оны орыс елінің адамдары істетіп отыр дегізбей, өзі ашқа болса... ең әуелі жаңа идея Алтынсариндікі болады» (Қазақ архиві, ф.968, оп.1-2 бет), – деп өз мақсатының басты да өзекті желісін ашып көрсеткен. Яғни мұнда орыс алфавиті негізіндегі қазақ